

HANNA KONOPKA (Białystok)

## POROZUMIENIE KWIETNIOWE 1950 ROKU – SUKCES KOMUNISTÓW, CZY KLĘSKA EPISKOPATU?

14 kwietnia 1950 r. zawarte zostało *Porozumienie między przedstawicielami Rządu Rzeczypospolitej Polskiej i Episkopatu Polski*. Podpisanie tego dokumentu poprzedzał kilkuletni okres nie ukrywanej wrogości zdominowanych przez komunistów władz Polski Ludowej do Kościoła. Również stosunek Kościoła – większości episkopatu, duchowieństwa i wierzącego ogółu społeczeństwa – był do tychże władz co najmniej niechętny. Znak zapytania postawiony w tytule skłania do zastanowienia się czy rzeczywiście było to „porozumienie”, czy też próba innego, specyficznego ułożenia stosunków między władzą komunistyczną a Kościołem rzymsko-katolickim w Polsce. Stosunki te polegały – zgodnie z brzmieniem *Porozumienia*, a i jego późniejszym wykonywaniem – z jednej strony na obronie stale okrawanego przez władze komunistyczne stanu posiadania Kościoła katolickiego, z drugiej zaś na ciągłym ograniczaniu zasięgu działania tegoż Kościoła, bezpardonowej walce, której przejawami było między innymi ograniczanie nauczania religii w szkołach, „różniczkowanie” kleru, a w skrajnych przejawach więzienie duchownych.

Wydaje się, że istota tak postawionego problemu sprowadza się do szukania odpowiedzi na pytanie, czy było to „porozumienie”, czy też – unikając eufemizmów – będąca efektem dyktatu, narzucona Kościołowi „deklaracja lojalności” wobec „władzy ludowej”. Odpowiedź zdaje się dziś jednoznaczna – upokarzające Kościół *Porozumienie* już nazajutrz po podpisaniu było przez stronę rządową omijane i łamane. Dobitym tego przykładem była akcja pozabawiania księży prawa nauczania religii w szkołach za niepodpisanie Apelu Sztokholmskiego. Wydarzenia następujące w kolejnych miesiącach i latach po porozumieniu kwietniowym dowodnie wskazują, że było ono jedynie parawanem niezbyt dobrze maskującym antykościelną i antyreligijną politykę

„władzy ludowej”. Jednak *Porozumienie*, bez względu na swój rzeczywisty charakter, było dokumentem określającym zakres tego, co Kościół był w stanie jeśli nie wywalczyć, to przynajmniej obronić w konfrontacji z komunistami.

Stanowisko władz PZPR po Kongresie Zjednoczeniowym PPR i PPS wyraźnie i otwarcie zapowiadało podjęcie szerokiej **ofensywy ideologicznej**<sup>1</sup>. Zasięgiem swym miała również objąć zagadnienia dotyczące polityki wyznaniowej. Przypomnijmy, że Kościół postrzegany był przez ówczesne władze bezpieczeństwa jako legalna organizacja „najbardziej nieprzejednanej reakcji wojującej, powiązanej z podziemiem i obcym wywiadem”<sup>2</sup>. W publicystyce partyjnej pisano, że „pewne odłamy kleru katolickiego, a zwłaszcza wyższej hierarchii kościelnej od dłuższego czasu zajmują postawę nieprzyjazną wobec rządu i Państwa Ludowego. (...) Znaleźli się w szeregach duchowieństwa katolickiego księża, którzy związali się bezpośrednio z akcją reakcyjnego podziemia, pozostającego na usługach obcych agentur”<sup>3</sup>.

Organizacyjnym wyrazem nasilenia działań antykościelnych było powołanie przez kierownictwo PZPR w styczniu 1949 r. komisji międzyresortowej, która miała m.in. przygotować oświadczenie w sprawie stosunków między państwem a Kościołem oraz *tworzyć atmosferę* odpowiednią dla jego ogłoszenia<sup>4</sup>. Sekretariat KC PZPR na posiedzeniu w dn. 17 marca 1949 r. „uzgodnił tekst oświadczenia Rządu (podkr. – H.K.) w sprawie stosunków z Kościołem”<sup>5</sup>. Towarzyszący oświadczeniu komentarz pointowało

---

<sup>1</sup> J. Jakubowski, *Z problemów polityki oświatowej PZPR w latach 1948-1960*, „Z pola walki” 1980, nr 1, s. 44 i n.

<sup>2</sup> Materiały narady aktywu MBP w dn. 23-25 marca 1949 r. Referat S. Radkiewicza [w:] *Dokumenty do dziejów PRL*, z. 9, *Aparat bezpieczeństwa w latach 1944-1956. Taktyka, strategia, metody*, cz. II, *Lata 1948-1949*, opr. A. Paczkowski, Warszawa 1996, s. 121.

<sup>3</sup> *Państwo i Kościół*, „Trybuna Ludu” nr 78, 21 marca 1949 r., (wyd. C, Białystok).

<sup>4</sup> Szerzej: J. Żaryn, *Kościół a władza w Polsce (1945-1950)*, Warszawa 1997, s. 209 i n. W skład komisji weszli: Aleksander Zawadzki (przewodniczący), Jakub Berman, Józef Cyrankiewicz, Antoni Alster, Antoni Bida, Julia Brystygierowa, Henryk Jabłoński, Franciszek Mazur, Ignacy Matuszewski, Zygmunt Modzelewski, Henryk Świątkowski, Stanisław Skrzyszewski, Jerzy Sztachelski, Władysław Wolski, Wojtyga, Jan Weber, Janusz Zarzycki i Adam Rapacki.

<sup>5</sup> Archiwum Akt Nowych (dalej: AAN), KC PZPR, sygn. P. 1, T. 6, Protokół nr 11 posiedzenia Sekretariatu z dn. 17 marca 1949 r., s. 172. W ciągu dwóch dni KC Partii miał opracować komentarz do oświadczenia, który będzie obowiązujący dla wszystkich ogniw partyjnych. Tamże: Projekt oświadczenia w sprawie stosunków z Kościołem, s. 173. Faktycznym autorem projektu *Oświadczenia* był Berman. *Oświadczenie* miało być ofertą podjęcia rozmów między Rządem a Episkopatem.

zdanie, iż „czas, by Kościół wszedł na właściwą drogę”<sup>6</sup>. Po opublikowaniu *Oświadczenia* na łamach prasy oraz w formie plakatowej pojawiło się wiele doniesień o „wiecach protestu przeciw reakcyjnej części kleru”<sup>7</sup>. Były one fragmentem „świata fikcji”, kreowanego na potrzeby komunistycznej propagandy antykościelnej<sup>8</sup>.

Groźnym *memento* dla Kościoła w Polsce był zakończony w lutym 1949 r. proces, skazanego na dożywocie, prymasa Węgier kard. Józsefa Mindszenty’ego. Sprawę tę szeroko „popularyzowała” propaganda partyjna<sup>9</sup>. Jednak w odróżnieniu od węgierskiego, w wariacie polskim zachowywano jednak (jak na razie) pozory praworządności.

Opublikowanie w marcu 1949 r. *Oświadczenie Rządu w sprawie całości kształtu stosunków między Państwem a Kościołem* było znaczącą cezurą w antykościelnej polityce „władzy ludowej”<sup>10</sup>. *Oświadczenie* wyraźnie zapowiadało podjęcie przez komunistów zdecydowanych działań przeciwko Kościołowi. *Oświadczenie* miało być, zdaniem komunistów, formą niepisanej umowy, czy też zasadami obowiązującymi Kościół w jego współistnieniu

<sup>6</sup> *Państwo i Kościół*, „Trybuna Ludu” nr 78, 21 marca 1949 r. (wyd. C, Białystok).

<sup>7</sup> Na przykład w „Trybunie Ludu” nr 80 z 23 marca 1949 r. ukazała się seria doniesień pod wspólnym tytułem „*Masy ludowe w całym kraju solidaryzują się z oświadczeniem Rządu*”, w numerze 82 z 25 marca: „*Jednogłośnie rezolucje w całym kraju przeciw wstecznej działalności kleru. Setki tysięcy ludzi pracy popierają deklarację rządową*” oraz „*Nie dopuścimy do wykopania przepaści między wierzącymi i niewierzącymi*”, w numerze 85 z 28 marca: „*Reakcyjna część kleru szykanuje postępową młodzież. PSL solidaryzuje się z oświadczeniem rządowym*” oraz „*Bicie uczniów po twarzy. Metoda wychowawcza pewnych »pedagogów«*”. Patrz także: J. Stefaniak, *Prasa katolicka a prasa partyjna w latach 1945-1953*, „Wiadomości Historyczne” 1998, nr 2, s. 70 i n.

<sup>8</sup> Szerzej m.in.: J. Żaryn, op. cit., s. 217 i n.

<sup>9</sup> W końcu marca ukazała się, w nakładzie 25 370 egz., broszura: K. Małcużyński, B. Wiernik, *Józef Pehm-Mindszenty szpieg w kardynalskiej purpurze*, Warszawa 1949.

<sup>10</sup> *Stosunki między Kościołem a Państwem zależą od postawy kleru. Kościół korzysta w Polsce z pełnej wolności religijnej. Oświadczenie Rządu Rzeczypospolitej*, „Trybuna Ludu” nr 78, 21 marca 1949 r. (wyd. C, Białystok). W wydaniu centralnym tej gazety *Oświadczenie* ukazało się w wydaniu niedzielnym, 20 marca 1949 r. Wyjaśnienia wymaga sprawa datowania *Oświadczenia*. Przyjęta w literaturze data 14 marca 1949 r., znajdująca się także w prasowej informacji poprzedzającej tekst *Oświadczenia*, odnosi się w rzeczywistości do dnia spotkania sekretarza Episkopatu, biskupa Zygmunta Choromańskiego i ministra administracji publicznej Wolskiego, podczas którego odbyła się jedynie rozmowa na temat tego dokumentu. Jego pełne brzmienie nie było jeszcze zatwierdzone przez Sekretariat KC PZPR. Doszło do tego przecież dopiero 17 marca 1949 r. Faktyczne przekazanie *Oświadczenia*, jako dokumentu poufnego, nastąpiło w piątek, 18 marca 1949 r. Bp Choromański zapewnił min. Wolskiego, że po zapoznaniu się z jego treścią Episkopat da pisemną odpowiedź. Ku zaskoczeniu biskupa Choromańskiego „Trybuna Ludu” w numerze niedzielnym (20 marca), a w wydaniach lokalnych w dniu następnym, opublikowała treść *Oświadczenia* wraz z komentarzem.

z „państwem ludowym”. *Oświadczenie* nie zostało jednak przyjęte przez Episkopat jako „propozycja nie do odrzucenia”. Tłący się konflikt między komunistycznymi władzami państwa a Kościołem uzewnętrzniał się przy rozmaitych okazjach. Władze państwowe miały pretensje do Episkopatu i poszczególnych hierarchów za wypowiedzi i zachowania, interpretowane jako sprzeczne z „porozumieniem”, którego jednak nie było. Tak miała się na przykład sprawa, gdy Episkopat nie potępił listu papieża Piusa XII do biskupów niemieckich, a także w przypadku majowego wystąpienia biskupa częstochowskiego Stanisława Czajki<sup>11</sup>.

Przywódcom PZPR chodziło wówczas przede wszystkim o takie sfery działalności Kościoła na styku z państwem, jak:

- pacyfikacja wypowiedzi i zachowań hierarchii i niższego duchowieństwa w kwestiach dotyczących zmian polityczno-ustrojowych dokonujących się w Polsce (zwłaszcza stosunku do zbrojnego podziemia, opozycji politycznej oraz szeroko rozumianych przemian socjalistycznych),

- wyraźne określenie stosunku Episkopatu do polityki zagranicznej Watykanu, zarówno w płaszczyźnie oceny tej polityki w okresie II wojny światowej, jak i jej aktualnych aspektów polskich (zwłaszcza w kontekście Ziemi Odzyskanych oraz stabilizacji polskiej organizacji kościelnej na tych terenach) – oczywiście w duchu specyficznie rozumianej przez komunistów polskiej racji stanu,

- stosunek Kościoła do odbudowy zniszczonego wojną kraju,

- miejsce i rola Kościoła w systemie wychowania młodego pokolenia, zwłaszcza w kwestii nauczania religii oraz zakresu praktyk religijnych w szkołach,

- działalność Kościoła na niwie charytatywnej, opiekuńczo-wychowawczej itp., dopuszczalnej jednak pod nadzorem władz państwowych,

- granice swobody kultu religijnego, wolności sumienia i wyznania.

Wydaje się, że władze kościelne nie spodziewały się tak zdecydowanych działań swych przeciwników. Reakcja Kościoła, bazująca na protestach i odwoływaniu się do przepisów prawa, nie miała szans powodzenia. Władze partyjno-państwowe zamierzały swe działania oprzeć wszakże na nowo

---

<sup>11</sup> 3 maja 1949 r. bp Czajka, podczas kazania na Jasnej Górze, modląc się „za ciemności Polscy”, przestrzegał przed zwycięstwem nienawiści nad chrześcijańską miłością. Wystąpienie spowodowane było zakazem organizowania jakichkolwiek zgromadzeń (również religijnych) w dn. 3 maja. Sprawa związana była z nadaniem obchodom 1 maja rangi konkurencyjnej wobec tradycyjnych obchodów 3-majowych, inauguracji Tygodnia Oświaty, Książki i Prasy (1-8 maja) oraz wielu innych, *de facto* obowiązkowych imprez towarzyszących. Szerzej m.in. J. Żaryn, op. cit., s. 222 i n.

tworzonych aktach prawnych. Ich realizację zapewniać miały instytucje i organizacje bezwzględnie podporządkowane tym władzom. Nie bez znaczenia były też administracyjne oraz pozaprawne środki nacisku zarówno na Kościół, jak i społeczeństwo. Postawę Kościoła wobec *Oświadczenia* oceniano w broszurze propagandowej następująco: „Hierarchia kościelna nie tylko nie zachowała milczenia, ale wkrótce potem wystąpiła z napastliwym listem pasterskim, biorącym w obronę te przestępcze jednostki wśród kleru, które zeszyły na drogę współdziałania z bandyckim podziemiem. Wystąpienie episkopatu było wezwaniem kleru do natężenia walki z Polską Ludową i z jej władzami. Wystąpieniem tym episkopat potwierdził, że celem jego jest nie obrona religii, lecz walka polityczna inspirowana z zewnątrz”<sup>12</sup>.

W nasilającej się walce komunistycznych władz z Kościołem kwestia szkolnego nauczania religii była najważniejszą bodajże płaszczyzną konfrontacji<sup>13</sup>. Przypomnijmy, że na przełomie lat czterdziestych i pięćdziesiątych religia formalnie była jeszcze obowiązkowym przedmiotem nauczania w szkołach państwowych (z wyjątkiem szkół wyższych). Sytuacja w szkolnictwie, a zwłaszcza nauczanie religii, była stałym obiektem zainteresowania Biura Politycznego KC PZPR. Na posiedzeniu w lutym 1949 roku podjęto ono w tym względzie znaczące decyzje<sup>14</sup>. Organizację i koordynację działań w zakresie zarządzania szkolnictwem powierzono Wydziałowi Oświaty KC PZPR<sup>15</sup>.

---

<sup>12</sup> W. Bienkowski, *Polityka Watykanu wobec Polski*, Warszawa 1949, s. 101-102. Praca ukazała się w połowie listopada 1949 r.

<sup>13</sup> Szerzej: H. Konopka, *Religia w szkołach Polski Ludowej. Sprawa nauczania religii w polityce państwa 1944-1961*, Białystok 1995, *passim*.

<sup>14</sup> AAN KC PZPR, P. 1, T. 4. s. 100-104, Załącznik do protokołu nr 4 posiedzenia BP KC PZPR z dn. 2 lutego 1949 r. Kuratorzy okręgów szkolnych mieli otrzymać polecenie usunięcia do dn. 1 września 1949 roku księży, zakonników i zakonnice – nauczycieli przedmiotów świeckich oraz wychowawców. Sprawa była dość istotna, pomimo że dotyczyła jedynie 239 osób pracujących w szkołach podstawowych, w tym 35 kierowników. Ponadto BP postanowiło, by do 1 kwietnia 1949 roku zakończyć prace przygotowawcze do likwidacji i przejęcia wszystkich podstawowych szkół zakonnych.

<sup>15</sup> *PPR, PPS, PZPR. Struktura aparatu centralnego, kierownicy i zastępcy kierowników wydziałów. 1944-1980*, Warszawa 1980, s. 54-55. Do czerwca 1953 r. wydziałem kierował Józef Kowalczyk. Pierwotnie wydział dzielił się na dwa sektory: szkolnictwa ogólnokształcącego i szkolnictwa zawodowego. W 1952 roku utworzono dwa następne: kształcenia nauczycieli oraz kadr, a w 1954 roku – piąty: partyjno-związkowy. Od sierpnia 1953 do marca 1956 r. pracą wydziału kierowała Pelagia Lewińska – zastępca kierownika, a od marca do września 1956 r. Feliks Baranowski.

Nasilenie antykościelnej ofensywy władz w szkolnictwie wiosną 1949 r. poważnie zaniepokoiło biskupów<sup>16</sup>. Gwałtowność i zakres akcji antykościelnej w oświacie zaskoczył Episkopat. Wydaje się, że Episkopat nietrafnie ocenił rolę Związku Nauczycielstwa Polskiego w walce z religią na polu szkolnym: „jest wspólne źródło działania, tym źródłem to Związek Nauczycielstwa Polskiego, popierany przez czynniki państwowe”. Episkopat przeceniał też samodzielność Związku Młodzieży Polskiej (ZMP), który na terenie całego kraju rozwijał ożywioną akcję przeciwko Kościołowi. Obie te organizacje były przecież jedynie posłusznymi wykonawcami dyrektyw partyjnych.

Kolejną płaszczyzną restrykcji wobec Kościoła była sprawa wprowadzenia obowiązku prowadzenia przez duchownych księgi podatkowej nr 11. Pozornie tylko był to problem natury fiskalnej. W gruncie rzeczy chodziło nie tylko o uszczuplenie dochodów kościelnych, ale także o uzyskanie wglądu w wydatki, w konsekwencji zaś zacieśnienie pola autonomii Kościoła. Wywołany przez władze państwowe długotrwały spór o podatki był jednym z ważniejszych narzędzi nacisku na Episkopat w procesie dochodzenia do *Porozumienia* z 14 kwietnia 1950 r.<sup>17</sup>

Spore możliwości do rozwijania propagandy antykościelnej dał dekret św. Oficjum z 1 lipca 1949 r. w sprawie ekskomuniki katolików, którzy świadomie i dobrowolnie popierali partie komunistyczne i rozprzestrzeniaли propagandę ateistyczną. W warunkach polskich propagandowy scenariusz akcji oparty został na schemacie potęgowania ogranego podziału na zły, antypolski Watykan i reakcyjną część episkopatu polskiego – jednej strony oraz katolickie społeczeństwo, które z oczywistych powodów nie mogło nie „współpracować” z komunistycznymi władzami<sup>18</sup>. Dekret św. Oficjum okazał się, z punktu widzenia Kościoła w Polsce, nader niewygodny, gdyż Polacy „siłą

<sup>16</sup> Archiwum Sekretariatu Konferencji Episkopatu Polski w Warszawie, Protokół posiedzenia Komisji Szkolnej Episkopatu w Gnieźnie, dn. 23 kwietnia 1949 r.; Także: Protokół Konferencji Plenarnej Episkopatu odbytej w Gnieźnie dn. 24 i 25 kwietnia 1949 r., [w:] *Wybrane dokumenty z dowodów rzeczowych procesu przeciwko bp. Czesławowi Kaczmarskiemu i innym*, cz. I, s. 224. Dokumenty te, zszyte i oprawione, znajdowały się w Bibliotece d. UdSW, a następnie Departamentu Wyznań Urzędu Rady Ministrów, sygn. bibl. 1532 (dalej: *Wybrane dokumenty...*, sygn. 1532), s. 148-156. Także: Archiwum Kurii Metropolitalnej Białostockiej (dalej: AKMB), Sprawozdanie z sytuacji w szkolnictwie katolickim i nauczaniu religii w szkołach państwowych (do 17 kwietnia 1949) na podstawie relacji 23 diecezji, s. 1-7.

<sup>17</sup> Sprawę księgi podatkowej nr 11 i narosłych zaległości podatkowych duchowieństwa rozwiązano przejściowo (na dwa lata) dopiero w 1957 r. Szerzej: A. Dudek, *Państwo i Kościół w Polsce w latach 1945-1970*, Kraków 1995, s. 143 i n.

<sup>18</sup> Dekret św. Oficjum adresowany był w zasadzie do krajów Europy Zachodniej i duchowieństwa czechosłowackiego.

rzeczy” skazani byli na współpracę z „władzą ludową”, czyli komunistami. Oświadczenie rządowe opublikowane 27 lipca 1949 r., piętnujące politykę Watykanu, zbiegło się z kolejną falą wiecowania pod hasłami niedopuszczenia do dzielenia społeczeństwa na wierzących i niewierzących, dyskryminacji kogokolwiek za przynależność do partii robotniczej. Propaganda partyjna wykorzystywała przy tej okazji również wcześniejszy list papieża Piusa XII z dn. 1 marca 1948 r. do biskupów niemieckich<sup>19</sup>. Ukazało się wówczas sporo wydawnictw, napastliwie odnoszących się do papieżstwa i jego stosunku do racji stanu ówczesnego państwa polskiego<sup>20</sup>.

Przedmiotem ostrej kampanii propagandowej stała się w lipcu 1949 r. także sprawa „cudu lubelskiego”<sup>21</sup>. Biskupowi Piotrowi Kałwie zarzucano podżeganie do nienawiści. Organy bezpieczeństwa „przeciwdziałały” nadciągającym z całego kraju pielgrzymkom. „Akcja cudowa” na łamach partyjnej prasy przyniosła nie zamierzone zapewne przez jej organizatorów efekty – rezonans społeczny wydarzeń w Lublinie objął cały kraj, efektem oczekiwań na kolejne „znaki boże” pojawiło się znacznie więcej podobnych „cudów”.

Kampanie związane z dekretem o ekskomunice za współpracę z komunistami, o antypolskiej polityce Watykanu Piusa XII, oraz „antycudowej” poprzedziły rozwinięcie kolejnej akcji, która zataczała w kolejnych miesiącach i latach szerokie kręgi. Rozwiązanie modelowe – z punktu widzenia komunistów – rozgrywało się wówczas w Czechosłowacji. Akcji towarzyszyły aresztowania i procesy księży, którym zarzucano współpracę z obcym wywiadem lub wysługiwanie się okupantowi (m.in. sprawa ks. Adama Doboszyńskiego, ks. Władysława Gurgacza i in.). Na tym tle w pozytywnym świetle propaganda ukazywała „księży patriotów”, popularyzowała wypowiedzi

<sup>19</sup> Przykładem kilkakrotnie wznawiana broszurka: S. Krasowski, *Watykan a Polska*, Warszawa 1949.

<sup>20</sup> Wymieńmy dla przykładu: A. Nowicki, *Papież przeciw Polsce. Doświadczenia dziesięciu stuleci naszych dziejów*, Warszawa 1949 (nakład 50,5 tys. egz.); S. Kulczyński, *Po czyjej stronie prawda? Polska a Watykan*, Poznań 1949 (20 tys. egz.); S. Krasowski, *Watykan...*, op. cit. (wyd. II – 30 370 egz., wyd. III – 50,5 tys. egz.); W. Bieńkowski, op. cit., (50 tys. egz.); Z. Mierzyński, *Wybrane żywoty księży Kościoła polskiego w okresie rozbiorowym*, Łódź 1949 (10 tys. egz.); J. Wołowski, *Gnieźnieński list Episkopatu*, Warszawa 1949 (30 370 egz.).

<sup>21</sup> 3 lipca 1949 r., w katedrze lubelskiej, na obrazie Matki Boskiej pojawiły się „łzy” – zaciek pod prawym okiem. Dało to początek tzw. *kampanii antycudowej*. Przez prasę lokalną i centralną przewaliła się fala ataków na biskupów, mających rzekomo wykorzystywać uczucia religijne wierzących do walki z postępowym ustrojem. W sierpniu ukazała się w 100 tys. nakładzie broszurka: J. Wołowski, *Cud mniemany*, Warszawa 1949. Autor zarzucał „organizatorom” cudu, że nie zdarzył się podobny przypadek w ciągu pięciu lat okupacji hitlerowskiej, a także iż nie uznano za cud ocalenie w czasie budowy trasy W-Z zagrożonego zawaleniem kościoła św. Anny.

księży pozytywnie wypowiadających się o rzeczywistości, krytycznie oceniających „antypolskie” wypowiedzi kół watykańskich oraz reakcyjną postawę części hierarchii polskiej. We wrześniu 1949 r. delegacja około pięćdziesięciu duchownych wzięła udział w Zjeździe Zjednoczeniowym Bojowników o Wolność i Demokrację. Powołali oni do życia Komisję Księży przy Związku Bojowników o Wolność i Demokrację. Grupa ta została następnie przyjęta przez prezydenta Bolesława Bieruta<sup>22</sup>.

Na przełomie lipca i sierpnia 1949 roku kierownictwo PZPR obradowało nad projektem *Dekretu o ochronie wolności sumienia i wyznania*. Zapowiadało to kolejny etap akcji antyklerykalnej. Dekret o ochronie wolności sumienia i wyznania Rada Ministrów uchwaliła 5 sierpnia 1949 roku. Zgodnie z zaleceniem Sekretariatu KC PZPR pełny jego tekst 7 sierpnia 1949 r. opublikowała cała polska prasa. Artykuł 1 tego dekretu stanowił, że „Rzeczpospolita Polska poręcza wszystkim obywatelom wolność sumienia i wyznania”<sup>23</sup>.

W dniu ogłoszenia dekretu zwołano naradę instrukcyjną wojewodów, przewodniczących wojewódzkich rad narodowych i starostów. Starostowie zobowiązani zostali do przeprowadzenia w dniach 8 i 9 sierpnia indywidualnych rozmów z proboszczami i księżmi w celu zapoznania i należytego skomentowania dekretu. Ministerstwo Bezpieczeństwa Publicznego o przeprowadzonej akcji poinformować miało szefów WUBP<sup>24</sup>. Dekret, ogłoszony kilka dni po pierwszym posiedzeniu Komisji Mieszanej przedstawicieli Rządu i Episkopatu, stwarzać miał pozory normalizacji stosunków między państwem i Kościołem<sup>25</sup>.

Latem 1949 r. władze partyjne przygotowywały wzmożenie ofensywy ideologicznej na gruncie oświaty. Sekretariat KC PZPR postanowił opracować deklarację lojalności, którą katecheci podpisać mieli na początku nowego

<sup>22</sup> Szerzej: B. Bankowicz, *Ruch księży patriotów 1949-1955, czyli „koń trojański” w polskim Kościele katolickim*, [w:] B. Bankowicz, A. Dudek, *Ze studiów nad dziejami Kościoła i katolicyzmu w PRL*, Kraków 1996, s. 5 i n.

<sup>23</sup> *Rzeczpospolita Polska poręcza wszystkim obywatelom wolność sumienia i wyznania. Pełny tekst Dekretu Rady Ministrów*, „Trybuna Ludu”, nr 215, 7 sierpnia 1949.

<sup>24</sup> AAN KC PZPR, sygn. P. 2, L. 7, T. 7, Protokół nr 34 posiedzenia Sekretariatu KC PZPR w dn. 4 sierpnia 1949 r., s. 71.

<sup>25</sup> AAN KC PZPR, P. 2, T. 7, Protokół nr 34 posiedzenia Sekretariatu KC PZPR w dn. 4 sierpnia 1949 r., s. 71-72. Równocześnie Sekretariat KC PZPR ustalił, że podczas transmisji niedzielnych nabożeństw nie będzie nadawane kazanie. Zatwierdził również program rozpoczęcia nowego roku szkolnego. Uroczystości szkolne miały rozpoczynać się o godz. 9.00. Postanowiono ogłosić w przeddzień inauguracji, że nabożeństwa w intencji roku szkolnego odbywają się o godz. 8.00. Młodzież mogła iść do kościoła jedynie indywidualnie, z domu.



roku szkolnego<sup>26</sup>. W ramach *akcji antyklerykalnej* Sekretariat KC PZPR obradował nad dekretem o zmianie prawa o stowarzyszeniach, dekretem o przestępstwach na tle religijnym, planował utrudnienia dla pielgrzymek do Częstochowy, postanowił zwiększyć nakłady wszystkich czasopism antyklerykalnych. Kierownictwo partii ustaliło też skład delegacji rządowej do rozmów z klerem: Władysław Wolski, Edward Ochab i Franciszek Mazur<sup>27</sup>.

Dodatkowym czynnikiem wpływającym na atmosferę rozmów władz partyjno-państwowych z Episkopatem był list papieża Piusa XII do biskupów polskich z okazji 10-lecia wybuchu wojny. Sekretariat KC PZPR zamierzał zdyskontować propagandowo list papieża i jego odniesienia historyczno-polityczne<sup>28</sup>. Nawiązywał przy tym równocześnie do utrzymywanej przez Watykan tymczasowości administracji kościelnej na Ziemiach Odzyskanych oraz jego przychylności wobec biskupów niemieckich. Postanowił ponadto, by opublikować dokumenty, które „zadadzą kłam twierdzeniu, że Watykan zrobił wszystko aby nie dopuścić do wojny”<sup>29</sup>.

Atmosfera, w której rozpoczęły się rozmowy Komisji Mieszanej przedstawicieli partii i Rządu oraz Episkopatu, a także treść krążącej korespondencji, wskazywały na ogromne trudności w znalezieniu wspólnego języka, wspólnej płaszczyzny, jeśli już nie porozumienia, to przynajmniej rzeczowej dyskusji. Rozmowy zapoczątkowało posiedzenie w dn. 5 sierpnia 1949 r.<sup>30</sup> Duża początkowo częstotliwość spotkań Komisji zdaje się wskazywać, że

<sup>26</sup> AAN KC PZPR, P. 2, T. 7, Protokół nr 31 posiedzenia Sekretariatu KC PZPR z dn. 28 lipca 1949 r., s. 11-12 oraz Protokół nr 32 posiedzenia Sekretariatu KC PZPR z dn. 30.07.1949 r.

<sup>27</sup> Sprawę potrzeby powołania Komisji Mieszanej Episkopat, za pośrednictwem bp. Choromańskiego, postulował już jesienią 1948 r. Sprawa nabrała przyśpieszenia po *Oświadczeniu* marcowym, jednak początkowo nawet wśród kierownictwa Episkopatu nie było jednomyślności w kwestii trybu powołania przedstawicieli do rozmów z Rządem i innych związanych z tym spraw. Ostatecznie w końcu maja 1949 r. skład delegacji Episkopatu ukształtował się w osobach: bp. Choromańskiego, bp. Michała Klepacza i bp. Tadeusza Zakrzewskiego. Szerzej: J. Żaryn, op. cit., s. 223 i n.

<sup>28</sup> AAN KC PZPR, P. 2, T. 7, Protokół nr 36 posiedzenia Sekretariatu KC PZPR z dn. 5 września 1949 r., s. 170 i n.

<sup>29</sup> Tamże, s. 170.

<sup>30</sup> W pierwszej turze rozmów odbyło się około 10 posiedzeń Komisji Mieszanej: 5 i 12 sierpnia, 5, 14 i 23 września, 4 (być może 9) i 15 listopada oraz 19 grudnia 1949 r. Daty co najmniej jednego posiedzenia nie udało się ustalić. Do kolejnej tury spotkań Komisji doszło na przełomie marca i kwietnia 1950 r. Stronę rządową reprezentowali: min. Wolski, wiceminister obrony narodowej Edward Ochab i zastępca członka BP KC PZPR, poseł Franciszek Mazur, zastąpiony we wrześniu 1949 r. przez wiceministra administracji publicznej, Jana Izydorczyka, a stroną kościelną biskupi: bp Choromański (sekretarz Episkopatu), bp Tadeusz Zakrzewski (ordynariusz płocki) i bp Michał Klepacz (ordynariusz łódzki). Szerzej: J. Żaryn, op. cit., s. 249 i n.

strona rządowa dążyła do sklonienia biskupów do szybkiego podpisania przygotowanego przez siebie porozumienia. Wyraźne zmniejszenie się częstotliwości posiedzeń Komisji wynikało z oporu biskupów przed dyktatem, ich dążenia do modyfikowania treści rządowej, a właściwie partyjnej wersji tekstu przygotowywanego dokumentu.

Podczas pierwszego posiedzenia Komisji Mieszanej min. Wolski wyraził życzenie uzyskania oświadczenia Episkopatu, dotyczącego czterech problemów: wypowiedzi papieża z 17 lipca 1949 r. do duchowieństwa niemieckiego (w kontekście trwałości polskiej granicy zachodniej), stosunki Episkopatu bo „band” i współdziałania z nimi duchownych, nadużywania „ambony” do celów politycznych oraz papieskiej ekskomuniki (mającej dotyczyć katolików współpracujących z komunistami). Strona kościelna nie udzieliła jednak krótkich odpowiedzi, przedstawiając podczas posiedzenie 12 sierpnia 1949 r. obszerny elaborat znacznie wykraczający poza cztery pytania Wolskiego.

Na posiedzeniu 3 września 1949 r. Sekretariat KC PZPR przyjął treść odpowiedzi Komisji Rządowej na pismo doręczone wcześniej przez Komisję Główną Episkopatu. W odpowiedzi postawiono zarzut, że pismo Episkopatu „nie zawiera jasnej i niedwuznacznej odpowiedzi na pytania wysunięte przez Komisję Rządową”. Spełnienie szczegółowych postulatów zgłaszanych przez stronę kościelną Sekretariat KC PZPR uzależniał od „całokształtu układu stosunków między Państwem i Kościołem, a zwłaszcza od jasnej i zadowalającej odpowiedzi na pytania wysunięte przez Komisję Rządową pod adresem Episkopatu”<sup>31</sup>. Podczas posiedzenia Komisji Mieszanej w dn. 5 września 1949 r. odpowiedź strony rządowej przedstawił biskupom wice-minister Izydorczyk.

Wyrazem postawy władz PZPR wobec postulatów Episkopatu, były *Tezy do rozmów z przedstawicielami Episkopatu*, przyjęte przez Sekretariat KC PZPR 22 września 1949 r.<sup>32</sup>. Zgodnie z tymi tezami Episkopat i Kościół katolicki w Polsce miałyby zachowywać pełną lojalność wobec władz państwowych, a właściwie partyjnych, kierować się w swym działaniu wyłącznie swoiście rozumianą racją stanu Polski Ludowej.

Sformułowania, zawarte w *Tezach* były nie do przyjęcia przez stronę

---

<sup>31</sup> AAN KC PZPR, P. 2, T. 7, Protokół nr 35 posiedzenia Sekretariatu KC PZPR z dn. 3 września 1949 r., s. 100 i n., wraz z Załącznikiem: Odpowiedź Episkopatowi, s. 169.

<sup>32</sup> AAN KC PZPR, P. 2, T. 7, Protokół nr 38 posiedzenia Sekretariatu KC PZPR z dn. 22 września 1949 r., wraz z Załącznikiem: „Nasze stanowisko w sprawach wysuniętych przez Episkopat”, s. 226-231.

kościelną. Nowa wersja deklaracji (kościelna) z 4 listopada 1949 r., zredagowana przez delegatów Episkopatu i konsultowana z kard. Adamem Stefanem Sapiehą, nie stała się jednak przedmiotem dyskusji podczas kolejnego posiedzenia Komisji Mieszanej w dn. 15 listopada 1949 r. Strona rządowa zaskoczyła partnerów rokowań kolejną wersją oświadczenia datowaną 9 listopada 1949 r. Wersja ta była jeszcze bardziej niekorzystna dla Kościoła niż *Tezy* z 23 września 1949 r. i krytycznie oceniona przez kard. Sapiehę wersja kościelna z 1 listopada 1949 r.

W połowie listopada 1949 r. strona kościelna znalazła się na forum Komisji Mieszanej w sytuacji patowej. Zarówno przyjęcie dyktatu rządowego (partyjnego), jak i jego odrzucenie równało się utracie autonomii Kościoła. Stąd też jedyną sensowną alternatywą dla biskupów było kontynuowanie rozmów i odwlekanie ich finalizacji. Nie mogło to jednak zapobiec nasileniu restrykcji wobec Kościoła (sprawa opodatkowania, statusu zgromadzeń zakonnych oraz „księży patriotów”, procesów księży oraz coraz wyraźniej narastające napięcie wokół „Caritasu”).

Nowe propozycje rządowe stały się przedmiotem obrad Konferencji Plenarnej Episkopatu w dn. 23 listopada 1949 r. Prace redakcyjne kontynuowali członkowie delegacji kościelnej, konsultujący się nadal z kard. Sapiehą. Wynikiem tych prac stała się kolejna wersja dokumentu, przedstawionego przez delegatów Episkopatu na posiedzeniu Komisji Mieszanej w dn. 19 grudnia 1949 r. Strona rządowa zapowiedziała, że ustosunkuje się do stanowiska Episkopatu podczas kolejnego posiedzenia Komisji Mieszanej. Pomimo przyjętych ustaleń, min. Wolski nie wywiązał się z zobowiązania i nie dostarczył stronie kościelnej zaległych protokołów przeprowadzonych rozmów. W związku z tym Konferencja Plenarna Episkopatu uznała, że dalsza inicjatywa należy do delegacji rządowej<sup>33</sup>. Rozmowy znalazły się w impasie, który trwać miał do marca 1950 r.

Tymczasem sprawa dalszych rozmów z klerem stanęła na porządku posiedzenia Sekretariatu KC PZPR w dn. 12 stycznia 1950 r. Sekretariat postanowił rozwinąć akcję polityczno-propagandową przeciwko klerowi za jego *nieprzychylnie stanowisko wobec Polski Ludowej*. Kierowanie tą akcją Sekretariat polecił Mazurowi, Ochabowi i Wolskiemu<sup>34</sup>. W jej wyniku doszło do

---

<sup>33</sup> Protokół Konferencji Plenarnej Episkopatu odbytej w Poznaniu w dn. 3 i 4 stycznia 1950 r., [w:] *Wybrane dokumenty...*, sygn. 1532, s. 200 i n. Szerzej: J. Żaryn, op. cit., s. 249 i n.

<sup>34</sup> AAN KC PZPR, P. 3, T. 16, Protokół nr 52 posiedzenia Sekretariatu KC PZPR z dn. 12 stycznia 1950 r., s. 57.

nasilenia nagonki propagandowej na Kościół. Głównym pretekstem stała się sprawa „Caritasu”<sup>35</sup>. 23 stycznia 1950 r. Episkopat przekazał nowe propozycje min. Wolskiemu, który obiecał ustalić termin następnego posiedzenia Komisji Mieszanej. Jednak zamiast tego nasiliła się akcja wiecowa, której nader wymownym punktem był wiec z udziałem ponad tysiąca duchownych, zorganizowany 30 stycznia 1950 r. na Politechnice Warszawskiej. Szczytowym momentem tej akcji było wszczęcie śledztwa i osadzenie w areszcie domowym biskupa Kazimierza Kowalskiego, ordynariusza diecezji chełmińskiej (14 lutego 1950 r.)<sup>36</sup>.

W połowie lutego 1950 r. doszło do wymiany korespondencji między premierem, który wystąpił z upoważnienia prezydenta Bieruta, a Episkopatem. Cyrankiewicz w liście do kard. Sapiehy zdecydowanie odrzucił zastrzeżenia Episkopatu dotyczące sposobu postępowania władz państwowych, zwłaszcza NIK w sprawie „Caritasu”, jako całkowicie bezpodstawne, będące „odbiciem niechęci pogodzenia się ze zmianami ustrojowymi”. Premier stwierdził też, że normalizacja stosunków między państwem a Kościołem będzie możliwa, „jeśli Episkopat, zamiast bronić straconych przywilejów dostosuje swą postawę do przemian dokonanych w Polsce przez władzę ludową i zaniecha agresywnych wystąpień oraz bezprawnej presji w stosunku do lojalnych wobec Państwa Ludowego księży, których obronę w imię słuszności i prawa władze państwowe uważają za swój obowiązek”<sup>37</sup>. Dzień później, 16 lutego 1950 r., list do prezydenta Bieruta wystosowali kard. Sapieha i prymas abp. Stefan Wyszyński. List utrzymany był w nader ostrym tonie. Szczególnie pikantnym był *passus* odnoszący się do propagandowego dzielenia kleru na „kler reakcyjny” i „księży-patriotów”: „Chcemy przypomnieć, że w latach 1941-1944 na tzw. »księży-patriotów« stawiała propa-

<sup>35</sup> Szerzej: P. Raina, *Kardynał Wyszyński. Droga na Stolicę Prymasowską*, t. I, Warszawa 1993, s. 180 i n.; A. Micewski, *Kardynał Wyszyński. Prymas i mąż stanu*, t. I, Paryż 1982, s. 68 i n.; tegoż: *Współzrządzić czy nie kłamać. Pax i Znak w Polsce 1945-1976*, Paryż 1978, s. 43 i n.; S. Markiewicz, *Państwo i Kościół w Polsce Ludowej*, Warszawa 1981, s. 88 i n. 23 stycznia 1950 r., po rewizjach i kontrolach funduszy „Caritasu” na terenie całego kraju, na podstawie zarządzenia ministrów: pracy i opieki społecznej, oświaty oraz administracji publicznej, powołany został zarząd przymusowy tego zrzeszenia.

<sup>36</sup> AAN KC PZPR, P. 3, T. 16, Pismo abp. Stefana Wyszyńskiego i kard. Adama Sapiehy z dn. 16 lutego 1950 r. do Prezydenta RP Bolesława Bieruta, s. 5 (218). Też: *Biskup Kowalski prosi Prezydenta RP o łaskę i umorzenie śledztwa*, „Życie Warszawy” z dn. 4 marca 1950 r. 2 marca uchylony został wobec biskupa Kowalskiego środek zapobiegawczy – zwolniony został z aresztu domowego.

<sup>37</sup> AAN KC PZPR, P. 3, T. 16, List Prezesa Rady Ministrów J. Cyrankiewicza z dn. 15 lutego 1950 r. do JE A. S. kard. Sapiehy Księcia Abp. Metropolity Krakowskiego, s. 207 i n.

ganda niemiecka, a ludność Warszawy jeszcze o tym pamięta”<sup>38</sup>. W niezawołowany sposób hierarchowie Kościoła ocenili w nim postępowanie władz partyjno-państwowych, zwłaszcza w ostatnich miesiącach. „Stwierdzić musimy, że walka z religią w Polsce toczy się już od dawna i to z konsekwencją przerastającą wszelkie dotychczasowe pojęcia o wojnie przeciwko Bogu. (...) Walka z Kościołem, z religią, z Bogiem w Polsce jest jaskrawo widoczna. Gdy ją stwierdzamy, jednego pragniemy, by w nas nie wma-wiano, że tej walki nie ma. Pragniemy chociaż tyle szacunku, należnego ludziom, by rzeczywistość nazwać po imieniu”<sup>39</sup>. Autorzy listu odnieśli się do tła i przyczyn opóźnienia w doprowadzeniu do porozumienia między Rządem i Episkopatem. Winą obarczyli stronę rządową, a personalnie ministra Wolskiego, który „odwołał się do duchowieństwa (w czasie wiecu na Politechnice Warszawskiej – H.K.), by czynić »konkordat oddolny«, ponad głowami biskupów. (...) Minister przyznawał, że z pomocą wydawanych rozporządzeń antykościelnych wywierać chce nacisk decydujący na biskupów. Stała metoda zastraszania osiągnęła przeciwny skutek i Episkopat coraz bardziej utwierdzał się w przekonaniu, że Rząd nie ma zamiaru dotrzymywania słowa, a raczej chce stworzyć fakty dokonane, fakty skierowane przeciwko wolności Kościoła. (...) Inne zastrzeżenia budzi osobliwy argument, którym min. Wolski aż nadto często się posługiwał. »Rozporządzenia wydawane – mówił – nie będą wykonywane, gdy umowa będzie podpisana«. Powstaje pytanie: czym właściwie jest prawo w rękach państwa? Czy warunkiem ładu społecznego, czy środkiem postrachu? Jeśli dziś minister Rz. P. głosi, że prawo przez Państwo wydane, może być niewykonywane, to jakąż mamy gwarancję, że uszanowana będzie przez Rząd umowa podpisana z Episkopatem?”<sup>40</sup> To dramatyczne pytanie okazało się niebawem w pełni zasadne.

23 lutego 1950 r. „stanowisko Episkopatu” omówił Sekretariat KC PZPR. Min. Wolski zaproponował, aby wydać oświadczenie Komisji Rządowej o stosunku Episkopatu do Rządu Polski Ludowej oraz uchwalić Ustawę, która uzależniałaby usuwanie i obsadzanie księży na probostwach od zgody władz administracyjnych. „W dyskusji członkowie Sekretariatu wypowiedzieli się przeciwko projektowanej Ustawie, uważając ją

<sup>38</sup> AAN KC PZPR, P. 3, T. 16, List kard. A. Sapięhy i abp. S. Wyszyńskiego z dn. 16 lutego 1950 r. do prezydenta B. Bieruta, s. 2.

<sup>39</sup> Tamże, s. 4 i n.

<sup>40</sup> Tamże, s. 5 i n. Stanowisko Episkopatu komentował na łamach prasy m.in.: J. Wołowski, *Episkopat zabrał głos*, „Życie Warszawy” z dn. 15 lutego 1950 r.

za przedwczesną (podkr. – H.K.). Sekretariat uchwalił ogłosić oświadczenie Rządu, które powinno szeroko informować społeczeństwo o wrogiej postawie kierowniczych kół Episkopatu do Polski Ludowej i do przemian, jakie zaszły w Polsce z podkreśleniem, że przywileje Episkopatu, przekreślone na skutek przemian społecznych w Polsce, nie mogą być utrzymane. Oświadczenie winno demaskować Episkopat, który podporządkowuje się Watykanowi w jego polityce wymierzonej przeciw Polsce. (...) Sekretariat stwierdził, że w związku z tym, że Episkopat zajmuje coraz bardziej agresywną postawę, nie należy się ograniczać do wydania oświadczenia, lecz przejść do konkretnych posunięć<sup>41</sup>. Uchwały Sekretariatu KC PZPR szybko przybrały konkretny kształt. 28 lutego 1950 r. prasa opublikowała *Oświadczenie w sprawie stanowiska hierarchii kościelnej pod wymownym tytułem „Rząd nie będzie tolerował nadużywania władzy kościelnej i uczuć religijnych dla wicherzeń antyludowych i reakcyjnych wystąpień politycznych”*. W pierwszych dniach marca uruchomiona też została sprawa przejęcia przez państwo dóbr martwej ręki oraz utworzenia Funduszu Kościelnego<sup>42</sup>.

Po opublikowaniu *Oświadczenia Rządu* z 28 lutego 1950 r. na łamach prasy pojawiło się wiele tekstów atakujących Episkopat za rzekomo wrogą interesom Polski działalność<sup>43</sup>. Była to przygrywka do ostatniej fazy rozgrywki komunistów z Kościołem o kształt *Porozumienia*.

Przygotowania do dalszych rozmów kościelno-rządowych przebiegały w atmosferze coraz większego napięcia. 15 marca 1950 r. bp Choromański przedstawił min. Wolskiemu aktualne stanowisko Komisji Głównej Episkopatu w kwestiach dotyczących przygotowywanego porozumienia oraz ocenę bieżących wydarzeń. Sekretariat KC PZPR omówił sprawę rozmów z kle-

---

<sup>41</sup> AAN KC PZPR, P. 3, T. 16, Protokół nr 58 posiedzenia Sekretariatu KC PZPR w dn. 23 lutego 1950 r., s. 224 i n.

<sup>42</sup> *Pozostałości feudalizmu i obszarnictwa będą zlikwidowane. Fundusz Kościelny wyrazem troski Państwa o istotne potrzeby Kościoła i duchowieństwa. Przemówienie premiera Cyrankiewicza w Sejmie*, „Życie Warszawy”, 7 marca 1950. Sejm RP uchwalił Ustawę o przejęciu przez państwo dóbr martwej ręki, poręczeniu proboszczom posiadania gospodarstw rolnych i utworzeniu Funduszu Kościelnego uchwalili w dn. 20 marca 1950 r.

<sup>43</sup> Na przykład: J. Wołowski, *Zaiste...*, „Życie Warszawy” z dn. 3 marca 1950 r.; *Sprawa porozumienia między Państwem i Kościołem*, „Biuletyn Informacyjny Stronnictwa Pracy”, marzec 1950; *Na platformie polskiej Racji stanu*, „Polska Zbrojna” z dn. 1 marca 1950 r.; *Racja stanu Polski Ludowej*, „Życie Warszawy” z dn. 1 marca 1950 r.; *Tylko racja stanu Polski Ludowej*, „Trybuna Ludu” z dn. 1 marca 1950 r. i in.

rem na posiedzeniu w dn. 21 marca 1950 r.<sup>44</sup> Polityka faktów dokonanych (uchwalenie ustawy o przejęciu dóbr martwej ręki i powołanie Funduszu Kościelnego) oraz represje (aresztowanie ks. Padacza) były kolejnym wyraźnym sygnałem, iż władze partyjno-państwowe są gotowe do stosowania dalszych represji wobec Kościoła, aby wymóc uległość Episkopatu.

W gęstniejącej atmosferze, 28 marca 1950 r. doszło do pierwszego od ponad trzech miesięcy posiedzenia Komisji Mieszanej. Prace redakcyjne nad dokumentem końcowym weszły w swą ostatnią fazę. 31 marca i 1 kwietnia 1950 r., podczas kolejnych posiedzeń Komisji, uzgadniano treść aneksu dotyczącego kwestii zaistniałych po 19 grudnia 1949 r. (głównie sprawy „Caritasu”). Teksty dokumentów wypracowanych przez Komisję Mieszaną przedstawione zostały do rozpatrzenia przez Konferencję Plenarną Episkopatu w dn. 3 kwietnia 1950 r.<sup>45</sup> Finalizacja prac nad końcowym kształtem *Porozumienia* odbyła się podczas ostatnich posiedzeń Komisji Mieszanej w dn. 4 i 14 kwietnia 1950 r.

Porozumienie, zawarte 14 kwietnia 1950 roku, skłaniać dziś może do krytycznych ocen. W ówczesnych warunkach było ono efektem dyktatu ze strony partyjno-rządowej. Episkopat w punktach 1-9 *Porozumienia* podpisywał *de facto* deklarację lojalności wobec Rządu Polski Ludowej. W zamian Rząd deklarował co najwyżej tolerowanie istniejącego, mocno ograniczającego swobodę Kościoła, *status quo*. Że deklaracje te nie były szczere, pokazał najbliższy czas.

Kilka dni później „Trybuna Ludu” komentowała: „Wszyscy uczciwi patrioci widzą w tym dokumencie [„Porozumieniu” – H.K.] akt dalszej konsolidacji społeczeństwa polskiego, akt, przekreślający rachuby naszych wrogów na szerzenie waśni wewnętrznej w kraju. (...) Wśród wszystkich jednak głosów »za« i »przeciw«, najosobliwiej brzmi głos Watykanu. Można by wprost mniemać, że Watykan stracił kontakt z życiem doczesnym. Bo od czterech

---

<sup>44</sup> AAN KC PZPR, P. 3, T. 16, Protokół nr 61 posiedzenia Sekretariatu KC PZPR w dn. 21 marca 1950 r., s. 290 i n. Po wysłuchaniu informacji Julii Brystygierowej o bieżącej sytuacji, jak również o demonstracji studentów w kościele św. Anny, Sekretariat KC PZPR postanowił: „przeprowadzić masową akcję wyjaśniającą wśród studentów i zastosować represje w stosunku do organizatorów, relegując pewną ich liczbę z uczelni. Poza tem aresztować kapelana kościoła św. Anny [ks. Władysława Padacza]”.

<sup>45</sup> W literaturze podawany bywa w wątpliwość plenarny charakter spotkania biskupów w dn. 3 kwietnia 1950 r. w Krakowie. Por.: J. Żaryn, op. cit., s. 320. Zachował się jednak protokół Konferencji Plenarnej Episkopatu odbytej w dniu 3 kwietnia 1950 r., [w:] *Wybrane dokumenty...*, sygn. 1532, s. 224. Także: AKMB, Wykaz Konferencji Plenarnych Episkopatu.

dni powtarza w kółko: nic nie wiemy, w nic nie wierzymy!”<sup>46</sup> Przez łamy prasy krajowej przewaliła się prawdziwa lawina informacji o wiecach i indywidualnych głosach poparcia dla *Porozumienia* i jego rządowej wykładni<sup>47</sup>.

Podczas pierwszej, po *Porozumieniu*, Konferencji Plenarnej Episkopatu, która odbyła się w Gnieźnie 22 kwietnia 1950 r., biskupi przygotowali Komunikat, odczytany następnie w kościołach. W dokumencie tym informowali wiernych o okolicznościach podjęcia i prowadzenia rozmów z przedstawicielami Rządu oraz o przyjętych uzgodnieniach<sup>48</sup>.

Porozumienie kwietniowe było ewenementem w skali krajów demokracji ludowej. Stosunki między państwem a Kościołem układały się w Polsce znacznie łagodniej niż państwem a kościołami w pozostałych krajach demokracji ludowej. Próby układania się i podpisywania porozumień między władzami kościelnymi poszczególnych krajów z komunistycznymi rządami powiodły się jedynie w Polsce i – w znacznie mniejszym zakresie – na Węgrzech. Zapewne dzięki „specyfice polskiej” udało się w naszym kraju uniknąć najbardziej drastycznych przejawów walki komunistów z Kościołem.

---

<sup>46</sup> *Tu ich boli!*, „Trybuna Ludu” nr 107, z dn. 19 kwietnia 1950 r. Jak podaje J. Żaryn, op. cit., s. 324, tekst *Porozumienia* miał być prawdopodobnie opublikowany dopiero po powiadomieniu Stolicy Apostolskiej. Strona państwowa pospieszyła się i tekst *Porozumienia* znalazł się na łamach prasy polskiej już 16 kwietnia 1950 r. W prasie zachodniej dokument publikowano początkowo w wersji okrojonej, bez aneksu, co wywoływało negatywne reperkusje. Także: *Głosy prasy światowej o porozumieniu między Rządem RP i Episkopatem*, „Trybuna Ludu” nr 107, z dn. 19 kwietnia 1950 r.

<sup>47</sup> Na przykład: *Pragniemy najgoręcej by hierarchia kościelna nawiązała trwałe porozumienie z Państwem. Oświadczenia księży na zebraniach parafialnych*, „Trybuna Ludu” nr 107, z dn. 19 kwietnia 1950 r.; *Wielki wiec manifestacyjny w obronie pokoju. Białoostocki świat pracy z radością wita porozumienie między Rządem a Episkopatem*, „Życie Białoostockie” nr 106, z dn. 18 kwietnia 1950 r.; *Owoc słusznej polityki*, „Trybuna Robotnicza” [Katowice] nr 105, z dn. 17 kwietnia 1950 r.; M. Kurzyna, *Punkt dziesiąty – szkoła*, „Dziś i jutro” nr 17, z dn. 30 kwietnia 1950 r.; P. Jasienica, *Czyj punkt widzenia?*, „Słowo Powszechne” nr 107, z dn. 20 kwietnia 1950 r.; T. Mazowiecki, *Wartości ideowe układu*, „Słowo Powszechne” nr 108, z dn. 21 kwietnia 1950 r.; B. Piasecki, *Skala wydarzenia*, „Dziś i jutro” nr 17, z dn. 30 kwietnia 1950 r.

<sup>48</sup> *Komunikat Episkopatu Polski do wiernych*, „Tygodnik Powszechny” z dn. 30 kwietnia 1950 r.